

KENTSEL İŞLEVLER VE TRABZON ÖRNEĞİNDE ÖZEL İŞLEVLERİN KENTSEL GELİŞİME ETKİLERİ

*Mehmet BAYARTAN**

ÖZET

Kent araştırmalarında yerleşmelerin temel özelliklerini teşkil eden hususlardan biri de kentsel işlevlerin ortaya konmasıdır. Kentsel işlev kavramı, bir kentin devamlılığını sürdürmesinde, gelişmesinde ve çevresiyle karşılıklı iletişimini sağlayarak süreklilik arzemesinde önemli bir yere sahip olan kent ile çevresinde bulunan kaynakların en iyi şekilde kullanılmasına imkan tanıyan işlevler ve faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir. Liman işlevi özel bir işlev olarak kentlerin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Kültürel işlevler açısından mühim bir kriter olarak bilinen ve eğitim hizmetlerinin önemli bir ayağını oluşturan üniversiteler, kentlerde yapmış oldukları etki nedeniyle kentlerle bağdaşmış, özdeşleşmiş ve gelişmelerine katkı sağlamıştır.

Çalışmamızda Trabzon kentinin hayli eskiden beri özel bir işlevini teşkil eden liman işlevi ile yine özel bir işlev olarak tanımlayabileceğimiz kültürel işlevler arasında kentin yakın tarihinde ön plana çıkmış yüksek öğretim hizmetlerinin; kentin gelişimine katkıları, tarihsel süreç ve çevresel etkileri üzerinde durmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kentsel işlevler, Liman, Üniversite, Trabzon, Tarih, Coğrafya.

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. İSTANBUL

Giriş

Kentler, insanoğlunun doğal çevre üzerinde tesis ettikleri muazzam beşeri tesislerdir. İnsanın doğaya şekil vermeyi başardığı bu tesisler; medeniyetin, refahın ve zenginliğin çok çeşitli şekillerde ifade bulduğu, dinamizmin ve yoğun hayat tarzının hakim olduğu yerleşim alanlarıdır.

Kentler tarihin çok eski devirlerinden beri yeknesaklıktan uzak, büyük oranda arzemiş oldukları çeşitlilikle ön plana çıkmış ve çevresiyle bütünleşmiş büyük bir yaşam ve hizmet merkezleri konumundadırlar.

Çevrelerindeki yerleşmelere göre hakim bir konuma sahip olan bu merkezler, aynı zamanda büyük nüfus topluluklarını da barındıran, besleyen ve bunlara hizmet veren yerleşim birimleridir. Kentler bu yönüyle kır yerleşmelerinden açık bir şekilde ayrılırlar.

Kentlerin hem bulunduğu geniş alanda yaşayan nüfusa hem de çevresinde bulunan çeşitli büyüklükteki yerleşmelerde yaşayanlara vermiş olduğu hizmetler, işlev olarak nitelendirilir.

Bir kentin devamlılığını sürdürmesinde, gelişmesinde ve çevresiyle sürekli iletişim halinde bulunmasında önemli bir yeri olan, kentte ve çevresinde bulunan kaynakların doğru bir şekilde kullanılmasını sağlayan, işlevler ve faaliyetler bütünü olarak tanımlanan kentsel işlevler, kentlerin çevrelerine göre merkez olma özelliğini veren faktörlerden biridir. Nitekim kentler, dar veya geniş bir nüfus bölgesi dâhilinde çeşitli faaliyet ve hizmetleri kendinde toplayan; etki bölgesiyle ekonomik, toplumsal ve mülki bakımdan bir bütün teşkil eden, onunla birlikte yaşayan ve gelişen ayrıca onun ihtiyaçlarını gideren ve mekânda çevresiyle bütünleşen bir bölgenin merkezinde bulunmaktadır. Kentlerin merkezi mevkiide bulunması, büyük bir bölge dâhilinde merkezi işlevlerinin devam etmesiyle mümkündür¹.

Kentler, işlevleri sayesinde çevrelerine göre bir merkez olma üstünlüğünü ve gücünü daima elinde tutmuştur. Bu nedenle çevrelerinde yer alan yerleşmelerde yaşayan nüfusu çekmekte ve böylece kendi nüfusu artmaktadır. Şüphesiz nüfusun artış kaydetmesiyle faaliyetler ve hizmet alanları da çeşitlenmekte ve kentin daha da önem kazanmasına neden olmaktadır.

Kentlerde verilen hizmetlerin karşılığı olan işlevler, genel olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar;

a-Genel İşlevler

b-Özel İşlevler

¹Süha Göney, *Şehir Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., sf.14, İstanbul, 1995.

a-Genel İşlevler

Genel işlevler, kent özelliği gösteren tüm yerleşmelerde bulunan hizmetlerdir. Kentlerin yapılarında mutlak surette bulunan ve büyük bir öneme sahip olan bu etkinlikler, şehrin olmazsa olmaz işlevleri olarak bilinir. Kentin genel işlevleri olarak addedilen şehrin kendi sakinlerine ve çevre yerleşmelerin sakinlerine vermiş olduğu hizmetleri bu açıdan üç ana gruba ayırmak mümkündür².

- 1-İktisadi İşlevler
- 2-İdari ve Siyasi İşlevler
- 3-Kültürel ve Sosyal İşlevler

Bunlar içinde iktisadi işlevler, kentler için bir temel teşkil etmektedir. Ekonomik işlevler kentlerin en önemli işlevleridir. Ekonomik hizmetler, bir kentin hayati devamlılığını ve çevresiyle iletişimini sağlayan ayrıca şehre dinamizm kazandıran hizmetlerdir. Nitekim kentlerin nüfus sahalarının genişliği, kent dahilinde büyük nüfus kütlelerinin barınması, çevredeki irili ufaklı yerleşmelerle şehrin yakın ilişkiler kurabilmesi ve münasebetlerini devam ettirmesi, kısacası kent halkının kazancı ve böylece şehrin hayatietini idame ettirebilmesi, büyük ölçüde şehrin iktisadi bakımdan taşıdığı elverişli şartlara bağlıdır³.

Ekonomik işlevi tek taraflı düşünmemek gerekir. Kent, özellikle ekonomik açıdan tek başına yeterli olmadığından çevresiyle ekonomik açıdan bir birlik oluşturmak zorundadır. Nitekim kentlerde bulunan çeşitli kuruluşların gerçekleştirdikleri faaliyetler, kentlerin çevresiyle sürekli bir ilişki halinde bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Kentlerin iktisadi işlevleri bu açıdan üç temel gruba ayrılmaktadır.

- Sanayi faaliyetleriyle ilgili hizmetler
- Ticaret faaliyetleriyle ilgili hizmetler
- Ulaşım faaliyetleriyle ilgili hizmetler

Kentlerde genel işlevler arasında yer alan bir diğer işlev ise idari ve siyasi işlevlerdir. Bu özellik tüm kent yerleşmeleri için genel bir özellik olarak bilinmektedir. Kentler, gerek il düzeyindeki genel yönetim hizmetlerinin merkezi veya yoğunluk alanı olması açısından, gerek il idari bölünüşünün sınırları içinde gerçekleştirilen genel hizmetler bakımından ve gerekse daha küçük yerleşmelerin yönetim merkezi olması dolayısıyla idari açıdan ön plana çıkmaktadır.

² Göney, *a.g.e.*, sf.14.

³ Göney, *a.g.e.*, sf.164.

Kentler, idari hizmetlerin gerçekleştirildiği merkezler durumundadır. Bunlar içinde belediyeler, mülki idare merkezleri ve askeri birimler başta yer almaktadır. Kentlerde idari işlevler, şehrin önemini de açıkça ortaya koyar. Kentlerde birçok hizmetin yerine getirilmesinde nihai nokta esas itibarıyla idari kararlar tarafından konur. Bu açıdan kentlerde birçok etkinliğin gerçekleşmesi ve karar mekanizmasının işlemesi idari işlemlerle doğrudan ilgilidir.

Kentlerin genel işlevleri arasında yer alan bir diğer işlev ise kültürel ve sosyal hizmetlerdir. Çok çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulan bu hizmetler, eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, turizm hizmetleri, dini hizmetler, hukuk hizmetleri, medya ve basın-yayın hizmetleri ve sanat hizmetleri olmak üzere oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır.

Kentlerde yer alan kültürel ve sosyal hizmetlerin çeşitliliği şehrin merkezî olma özelliğini daha da arttırmaktadır. Bu açıdan kentlerde kültürel ve sosyal işlevler gerek yakın gerekse uzak çevrelerine büyük oranda hizmet vermektedir.

Kentlerde mevcut ve ileriye dönük sosyal ve ekonomik sorunların daha kolay çözümlenebilmesi için işlevlerin tespitinin iyi bir şekilde yapılması ve gerekli düzenleme ve planlamaların bu yönde olması gerekmektedir.

b-Özel İşlevler

Şehrin bulunduğu konumu ve özelliği itibarıyla genel işlevler arasında ön plana çıkan hizmetlerdir. Özel işlevler, bu özelliğinden dolayı o kente has bir işlev olarak gelişir ve kente katkı sağlar. Tarihsel gelişimi içinde kentlerin kuruluş ve gelişiminde bu işlemlerle birlikte diğer işlevlerin işleyişinde de etkiye sahiptir. Nitekim özel işlevlere sahip olan kentlerde, çeşitli hizmetler veya etkinliklerin gelişmesi de bu özelliğe bağlı olabilmektedir. Özel işlevlerin tasnifiyle ilgili olarak örneğin sınır kentlerinin daha çok askeri açıdan gelişmiş olduğu *savunma* işlevi, bir ülkenin idari açıdan ön plana çıkan *başkent* işlevi, kıyıların elverişli alanlarında kurulmuş olan *liman* işlevinin bulunduğu kentler veya yüksek öğretim hizmetlerinin ön plana çıkmış olduğu *üniversite* işlevi gibi. Görüldüğü üzere özel işlevler, kent yerleşmelerinde kenti belli bir hizmet alanında geliştiren temel bir görevi üstlenmiştir.

Görülüyor ki, kentsel işlevler yerleşmeye kent özelliğini veren kentin önemli bir unsurudur ve dolayısıyla önemli bir boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, kentlerde verilen hizmetler, gerek kent alanında gerekse çevrede bulunan yerleşmelerde yaşayanlar açısından

da büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte kentsel işlevler, önemli olduğu kadar karmaşık bir yapıya da sahip olduklarından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Liman Kentleri, Trabzon Limanı ve Trabzon Kentine Kattığı Değerler

Denize kıyısı olan kentler, doğal bir limanın ve hinterlandın varlığıyla *Liman Kentleri* olarak nitelendirilir. Bir kent, sahip olduğu bu özelliklerle karşılıklı ve süreklilik arzeden bir etkileşimle hayat bulur ve güçlü bir bağ tesis ederse *Liman Kenti* hüviyetini kazanır. Demek oluyor ki, “Mevki, doğal bir liman ve güçlendirilmiş alt yapı ile hinterland”, *Liman Kenti* tanımında önemli değerleri teşkil eder.

Limanın varlığı, şehirlerin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Limana sahip kentler genellikle ticaretin yoğun olarak yaşandığı, beşeri faaliyetlerin birçok açıdan arttığı mevkiilerdir. Diğer taraftan liman ve şehir gelişimlerinde karşılıklı etkileşime sahiptirler. Liman ve şehir bir çarkın dişlileri gibi adeta iç içe geçmiştir. Gelişen liman faaliyetleri daha fazla sanayi ve ticareti, bunların etkisiyle daha fazla nüfusu kente çekerken, kentte gelişen sanayi ve ticaret faaliyetlerini teşvik etmekte, arttırmaktadır⁴.

Liman kentleri bu bağlamda ticaret ve ulaşım işlevlerinin geliştiği merkezlerdir. Nitekim limanlar geçmişten beri çoğunlukla önemli ticaret merkezlerine tekabül etmektedir. Kara ve deniz ulaşımı ve taşımacılığı bu merkezlere toplanmakta ve bu merkezlerce tanzim edilmektedir⁵.

Geçmiş çok eskiye dayanan Trabzon kenti, sahip olduğu coğrafi mevki, limanı ve hinterlandı sayesinde tarihi boyunca bulunduğu bölgede çevresine göre merkezi bir hâkimiyet sahası teşkil etmiş önemli bir liman kentidir.

Trabzon’un daha ilk çağlardan itibaren Doğu Karadeniz kıyılarının hemen hemen tek önemli limanı olması, buranın öteki iskelelerden farklı olarak Anadolu içlerine hatta Doğu Anadolu üzerinden Kuzey Kafkasya ve İran’a ulaşan dolambaçlı ve oldukça güç izlenebilen bir yol vasıtasıyla geniş bir hinterlanda sahip olmasından ileri gelmiştir⁶.

Karadeniz’in bu en önemli liman kenti *doğu-batı, kuzey-güney* ekseninde ana ticaret yolları üzerindedir. Tarihsel süreçte jeopolitik ve eko-

⁴ Süheyla Balcı Akova, “Mersin Limanı”, *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı: 31, sf.222, İstanbul, 1996.

⁵ Göney, a.g.e., sf.176.

⁶ Şehabeddin Tekindağ, M. C., “Trabzon”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi., cilt: 12/I, sf.456, İstanbul, 1979.

stratejik açıdan bu önemini sürdüren Trabzon, tarihi İpek Yolu'nun da vazgeçilmez uğrak yerlerinden birini oluşturmuştur⁷.

Orta Çağda Venedikliler ile Cenevizliler, Karadeniz'de ticaret üstünlüğünü ele geçirmek için hem kendi aralarında mücadele ediyor hem de Bizans'la savaşıyorlardı. Bir süre Venedik ve Cenevizlilerin elinde kalan Trabzon Limanı, o yıllardaki önemini Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet'in burayı fethetmesinden sonra da arttırarak devam ettirmiştir.

Trabzon, Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra geniş bir *hinterland* bulunduğu için bir süre sonra eyalet merkezi konumuna getirildi. Trabzon Eyaleti; Canik (Samsun)'ten Hopa'ya, Karadeniz'den Gümüşhane'ye dek uzanan toprakları içine alıyordu⁸.

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonra İzmir'le birlikte en büyük gelir getiren ve dünya ticareti açısından önemli limanlarından biri olan Trabzon'da 20'nin üzerinde yabancı ülke temsilcisi bulunuyordu⁹.

Trabzon, I. Dünya Savaşı öncesine kadar Rusya, Kafkaslar, Orta Asya ve İran'a giden yol üzerinde batı ile doğu arasında ticari ilişki sağlayan bir özelliğe sahipti. Bu nedenle Trabzon'un kontrol edilmesi için, Osmanlı idaresinde bulunmasına rağmen; İngilizler, Fransızlar ve Ruslar arasında ciddi mücadeleler olmuştur¹⁰.

Ancak I. Dünya Savaşı'nın getirdiği politik ve ekonomik biçimlenmeler, Türkiye'nin Doğu kapılarının kısa bir süre için kapanmasına yol açtı. 1930'lu yıllarla birlikte hızlanan ve II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından kesin bir kamplaşmaya yol açan geçmişi birikimi, yeni politik biçimiyle 70 yıl içinde ekonomik bakımdan neredeyse bitme noktasına geldi.

1980'li yılların sonuna gelindiğinde dünya politik ve ekonomik açıdan yeni yapılanmalara girmeye başladı. 1988'de Sovyetler Birliği kara sınır kapısının açılması, ardından Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden çekilmesi ve yeni devletlerin ortaya çıkması uluslararası alanda olduğu kadar Trabzon için de yeni büyük hedefler anlamına geliyordu¹¹. Trabzon, 1992 yılında yeni bir alanda kurulan serbest bölgeyle tekrar eski günlerine dönme yolunda büyük bir aşama kaydetmiştir. Özellikle Bağımsız Devletler Topluluğu ve

⁷ Ahmet Şefik Mollamehmetoğlu, 1996, "Trabzon'da Ekonomi ve Ticaret", *Trabzon T.C. Kültür Bakanlığı Yay.*, sf.151, Ankara, 1996.

⁸ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, sf.290, İstanbul, 1985.

⁹ Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, sf.151.

¹⁰ Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, sf.151.

¹¹ Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, sf.152.

Türkiye Cumhuriyeti'yle yapılan ticaretin en önemli durağı Trabzon serbest bölgesidir. Bunun yanı sıra Karadeniz Ekonomik İşbirliği Topluluğu'nun aktif hale dönüştürülmesi ve Güneydoğu Anadolu Projesi'yle modern yollarla bağlantının sağlanması, Trabzon'un siyasal bölgesinin daha verimli bir hale gelmesini sağlayacak bir amil olacaktır.

Trabzon limanının kente kattığı değerlerin içinde ekonomik faaliyetlerin büyük bir önem taşıdığını görmekteyiz. Bununla ilgili olarak tarihsel süreç içinde kentte gerçekleştirilen faaliyetlerin büyük bir kısmı bu yönde şekillenmiştir. Nitekim Trabzon, büyük bir ticaret yolunun denize açılan bir kapısı ve Doğu ile Batı'yı birleştiren bir ticaret merkezi olarak Orta Çağlarda çeşitli milletlere mensup tüccarların mallarını mübadele ettikleri önemli bir pazaryeri olmuştur; Kafkasya ve Rusya ile deniz yoluyla ticari münasebetleri olan Konyalı ve Suriyeli Müslüman tacirler, Sivas'ta toplanarak Trabzon'a gelir, buradan Kafkasya'ya giderlerdi. Orta Çağlarda yünlü kumaşlar, keten ve ipekli mamuller burada işlenerek dışarı ihraç ediliyordu. XIII. Asrın sonlarında, Karadeniz'deki ticaretlerini diğer devletlerden daha ziyade geliştiren Cenevizliler XIV. yüzyılın başından itibaren, karadan ve denizden Trabzon'a ulaşan ticaret yollarının inhisarını üzerlerine aldılarsa da, bu ticaret 1320'den sonra Venediklilerin eline geçince, gelirinin büyük bir kısmını harici ticaretle temin etmek mecburiyetinde bulunan Trabzon, 1340'tan sonra ticari ehemmiyetini kaybetti. Osmanlılar devrinde tekrar gelişmeye başlayan Trabzon, İran üzerinden gelen ticaret kervanlarının son durağını teşkil etti. Trabzon'un büyük limanı olan Çömlekçiye ilaveten Ganita, Tuzluçeşme, Taşdirek, Kemerkaya, Mumhane-önü ve Moloz gibi küçük limanlar her türlü ihracat ve ithalata yönelik olarak çalışmaktaydı. Bu dönemlerde sanayi kolları kurulmuş ve gelişmeye başlamıştır. Bunlar içinde en önde gelen sanayi kolu, keten bezi imalatı idi. Bununla ilgili olarak Eyaletin kırsal kesiminde yetiştirilen ve halkın geçim kaynaklarından biri olan keten, şehirde imal edilerek tüccarlar tarafından başka yerlere sevk ediliyordu. Buna karşılık tüccarlar dışarıdan kumaş getiriyor ve yerine keten bezi satın alıyorlardı. XIX. Yüzyılın başlarına kadar Halep, Şam, Bağdat ve Hindistan'a kadar kenevir ihracatı buradan yapılmaktaydı. Şehirdeki ikinci sanayi kolu, mum imalatı idi. Gerek başka yerlerden, gerekse eyalet sınırları içindeki yerlerden gelen balmumu, mumhane (şem'hane)'de işlenerek mum yapıldıktan sonra satılırdı. Öte yandan Trabzon ibrişimi İstanbul'a sevk ediliyordu. Başka bir sanayi kolu da gemi yapımı idi. Ticari bakımdan faal olan şehirde, halkın bir kısmı ticaretle uğraşır ve ticaret için deniz yolunu tercih ederdi. Bu yüzden şehirde gemi yapımında kullanılan zift ve boyacılık gelişti. Bununla

beraber, halkın başlıca geçim kaynaklarından birisi de balıkçılık idi¹².

Liman ticaretinin şehirde büyük bir dinamizm yaratması kentte el sanatlarının gelişmesinde de etkili olmuştur. Nitekim Trabzon'un çarşısında dünyaca tanınmış kuyumcular bulunur; buhurdanlık, kılıç, gülsuyu kutusu, aşçı bıçakları burada işlenir, Trabzon baltası adıyla çok aranan bir çeşit balta yapılırdı. Ayrıca sedef kakmalı küçük masa, sanduka ve Hindistan'dan başka yerde yapılamayan divit (hokka) takımı yapımı gibi el sanatları çok gelişmiş idi. Bu asır içinde, tüfek ve tabanca yanında, güzel havlular, ipek ve pamuk çarşaf, ipek kuşaklar ve tahta yapımı sanat işleri satılmaktaydı. Liman işlevine bağlı olarak gelişen sanayi ve ticaret faaliyetlerinin yanında siyasi ilişkilerin de boyut kazandığı dikkat çekicidir. Zira Trabzon'da büyük çarşı, han ve en iyi binaların bulunduğu varoş, şehrin en işlek yeri olarak gelişmiştir. Çünkü Avrupalı ve İranlı tacirler ile konsololar burada oturuyorlardı¹³.

Trabzon limanı seyyahların da önemli bir uğrak yeri olmuş, buraya ait izlenimlerini aktarmışlardır. Örneğin 1869'da Trabzon çarşısını gezen Deyrolle, burada İran, Horosan ve İzmir'in en güzel halılarını Halep, Diyarbekir ve Bursa'nın en güzel kumaşlarını; en pahalı taşları, antika silahları, eski devirden kalmış paraları görmüş idi. Seyyah bu pazarı tarif ettikten sonra, burada gördüğü meyve bolluğundan, yiyecek satanlardan, nalbantlardan, kuyumculardan bahseder; ayrıca pazarın en dikkate değer kısmının arabacılar, saraçlar, kunduracılar, çizmeciler ve bakırcılar olduğunu zikreder¹⁴. Bu bilgiler şüphesiz liman işlevine bağlı olarak gelişmiş zengin bir ticaretin varlığına işaret eder.

Trabzon'un sahip olduğu kentsel işlevlerin tarihsel birikimi, şehrin yerleşme düzenine de yansımıştır. Limana ve dolayısıyla ticari işlevine bağlı olarak mekansal kullanımın esas alındığı dikkat çekmektedir. Eski limanın hemen gerisinde yer alan tarihi ticaret alanı, eski lonca örgütlenmesine göre faaliyetlerini sürdürmüş olan zanaat kollarının şekillendiği cadde ve sokaklarla, kent içi ticaret hanlarıyla, bugünkü gelişmiş ticaret işlevinin mekânsal anlamda çekirdeğini oluşturur. Nitekim 1946-54 yılları arasında yenisi yapılarak yer değiştiren liman, bu defa yerine göre ticaret alanlarının konumlanmasına yani doğudan batıya doğru yayılmasına zemin hazırlamıştır¹⁵. Trabzon limanı, kentin gelişiminde başta ekonomik olmak üzere, siyasi,

¹² Tekindağ, M. C., *a.g.m.*, sf. 469-470.

¹³ Tekindağ, M. C., *a.g.m.*, sf. 470.

¹⁴ Tekindağ, M. C., *a.g.m.*, sf. 470.

¹⁵ İ.Yaşar, Hacısalihoglu, "Trabzon Şehrinde Sarp Sınır Kapısının Açılışından Sonra Ticaret Fonksiyonundaki Değişimler", *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı:32, sf.283, İstanbul, 1997

askeri, sosyal ve kültürel açıdan etkili olmuş, tarihin en eski çağlarından beri (zaman zaman siyasi nedenlerden dolayı bir duraklama yaşanmasına rağmen) önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Trabzon'un eski çağlardan itibaren bir yerleşme alanı olarak seçilmesiyle başlayan, gittikçe gelişen ve önem kazanan liman, hem kentin fiziksel gelişiminde hem de işlevsel gelişiminde daima bir temel teşkil etmiştir.

Trabzon'a tarih boyunca çevresine göre oldukça geniş bir alana hizmet veren bir merkez olarak etkisini sürdüren bir kent olma özelliğini kazandıran liman, aynı zamanda kentin idari bir merkez olarak değer kazanmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Trabzon'un sahip olduğu değerlerin işlevsel bir çeşitliliğe bürünmesinde, bu çeşitliliğin çok geniş bir kitleye hitap etmesinde ve bunun sürekliliğinin sağlanmasında şüphesiz liman işlevinin büyük bir önemi ve etkisi vardır.

Görülüyor ki, insanoğlu doğal şartların bir başka deyişle coğrafyanın sunmuş olduğu imkanları en iyi şekilde kullanmış ve bu doğal şartlardan istifade etmiş, böylece kendine yaşam alanı olabilecek bir ortam yaratmıştır. Bu nedenle tam bir coğrafi bütünlüğün tarih boyunca sağlandığı bu ortamı Trabzon kentinde görmek sözkonusudur. Böylece tarihin bırakmış olduğu derin izleri bugün de bariz bir şekilde izleyebilmek, bu suretle tarihsel bir mekan dokusu içinde hem geçmişi hem de geleceği bir arada görebilmek hatta yaşayabilmek mümkündür.

Üniversite Kentleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Trabzon Kentine Kattığı Değerler

Kültürel hizmetler bakımından, üniversite ile yüksek okulları ihtiva eden, edebi ve sanat kongrelerinin düzenlendiği, müzik festivallerinin yapıldığı, konferansların tertip edildiği kentlere *Üniversite Kentleri* denir.

Üniversite kentleri yüksek öğrenim merkezlerinin, çeşitli fakültelerin toplandığı yerlerdir. Bu kentlerde en yüksek düzeyde öğrenim yapılmakta ve çok defa uzak mesafelerden gelen öğrenciler yaşamaktadır. Üniversite kentleri, milli, hatta milletlerarası istek ve ihtiyaçlara cevap verecek durumdadır. Aslında üniversiteye sahip her yeri üniversite kentleri grubuna katmak mümkün değildir. Zira gerçek üniversite kentlerinde bariz derecede üniversiter hayat hakimiyet kazanmaktadır¹⁶.

Üniversite kentleri, kendilerine has birçok özellikler arz etmektedir. Bu

¹⁶ Göney, *a.g.e.*, sf. 225-226.

özellikler üniversite kentlerinin fizyonomilerinde, kent planlarında cadde ve sokak sistemlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Üniversite ve akademi binaları, kütüphaneler, öğretim üyelerinin oturduğu lojmanlar hemen daima ilgi çekicidir. Üniversite ve yüksek okulların gelişmesi ve yeni birçok ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. Bu sebeple dersane sayısı fazla-laşmakta, laboratuvarlar artmakta, teknik eğitim yapan üniversite ve akademilerde yardımcı okullar açılmaktadır. Eğitim ve öğretim kadrosunu teşkil eden ve gittikçe kalabalıklaşan büyük bir kitlenin barınmak, beslenmek, eğlenmek ve çalışmak ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanması, üniversite kentlerinin başlıca meseleleri arasındadır. Böylece bu üniversiteler, kendi kentlerinde oturan öğrencilerin yüksek öğrenim ihtiyaçlarını karşılamakta ve bu üniversitelerden birçok ilim kolu büyük kentlerin çok çeşitli sorunları, ticari, sanayi kuruluşların teknik gelişmeleri ve takibi gerekli yenilikleriyle yakından meşgul olmak imkanını bulmaktadır. Bazı kentlerde üniversite ve çevresindeki tesisler, kent içinde adeta başka bir kent teşkil etmektedir¹⁷. Trabzon kentinde özel bir işlev olarak gelişmiş ve yüksek öğretim hizmetleri açısından ön plana çıkmış olan Karadeniz Teknik Üniversitesi, bu açıdan ayrı bir değer taşır.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Merkez Kanuni Yerleşkesi Trabzon kentinde, yaklaşık 166 dönümlük bir alanda kurulmuştur. Yerleşke, konumlandığı alanda adeta küçük bir kent görünümündedir. Öğrencilerin ve personelin hemen her türlü gereksinimine cevap verebilecek olanaklara sahip olan yerleşke içinde yer alan çok çeşitli hizmet alanları bulunmaktadır. Nitekim kampusun merkezinde bulunan ve kompleks bir alışveriş merkezi özelliğini taşıyan çarşı binası ile çevresinde yer alan birimler (iki market, hediyelik eşya mağazası, kırtasiye-kitap satış bürosu, berber, kuru temizleme, lokanta ve kafeler) bu açıdan kayda değer bir önem taşır. Bunun yanı sıra yerleşke içinde, her türlü banka hizmetlerinden faydalanılabilmesi için mesai saatleri içerisinde bazı bankaların üniversite şubeleri bulunmakta, yine yerleşke alanının çeşitli yerlerinde kamu ve özel sektöre ait çok sayıda ATM makineleri, 24 saat süreyle hizmet vermektedir. Yerleşke alanı içinde tam donanımlı bir postane ve çeşitli alanlar ile bazı binalarda bulunan ankesörlü telefonlarla yurt içi ve yurt dışı görüşmeler yapma imkanı vardır.

Bunun yanı sıra öğrencilerin barınma ihtiyacını karşılamak üzere 3274 kapasiteli dört öğrenci yurdu bu kompleksin içinde yer almıştır. Yine öğrencilerin ve akademik personelin araştırmalarında faydalanabilecekleri merkez

¹⁷ Göney, *a.g.e.*, sf. 227-228.

kütüphanesi yaklaşık 550 kişilik kapasitelidir. Ayrıca Karadeniz Teknik Üniversitesinde öğrencilerin sosyal gelişmelerine katkı sağlayan faaliyetlere yer verilmekte bununla ilgili olarak çeşitli spor tesisleri (futbol sahaları, tenis kortları, olimpiik yüzme havuzu gibi) ile çok çeşitli sosyal faaliyetlerin gerçekleştirildiği ortamlar yer almaktadır.

Karadeniz Teknik Üniversitesinde bulunan Farabi Tıp Fakültesi, eğitim-öğretim işleviyle birlikte kente ve çevresine yönelik olarak sağlık hizmetleri açısından oldukça geniş bir alana hitap etmektedir. Böylece üniversitede tıbbi açıdan eğitim-öğretim ve araştırma-geliştirme faaliyetleri gerçekleştirilmekte, bunun yanında halkın sağlık sorunlarına yönelik teşhis, tanı ve tedavi hizmetleri verilmektedir.

Karadeniz Teknik Üniversitesinde, Trabzon'dan Gümüşhane'ye, Ordu'dan Artvin'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaklaşık 42.000 öğrenciye verilen yüksek öğretim hizmetlerinin (yaklaşık 17.000¹⁸ öğrencinin kentte eğitim görmekte olduğu gözönünde bulundurulduğunda) önemi açıkça görülmektedir. Bunun yanısıra Karadeniz Teknik Üniversitesi istihdam ettiği personel itibarıyla kentteki mevcut kamu kuruluşlarının en önde gelen kurumu durumundadır. Bu açıdan da üniversite kentte önemli bir yere sahip olup, yaklaşık 1800 kişilik akademik ve idari personeli istihdam etmektedir. Böylece verilen yüksek öğretim hizmetleriyle ülkemizin sayılı yüksek öğretim kurumlarından biri haline gelen Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon'un bir öğrenci ve memur kenti olmasını sağlamıştır.

Karadeniz Teknik Üniversitesinde sık sık düzenlenen kongre, konferans ve sempozyumların halkın toplumsal yaşantısına yansımaları görülmektedir. Bir başka deyişle bu faaliyetler; halkın bilgi edinmesi ve bilinçlenmesi yanında, özellikle rekreatif faaliyetler açısından kentte bir dinamizm yaratmakta, böylece halkın ekonomik açıdan da istifadesi söz konusu olmaktadır. Karadeniz Teknik Üniversitesi, çalışma hayatı bakımından da kente önemli ekonomik yararlar sağlamaktadır. Nitekim öğrenci, eğitimci, yan hizmetlerde çalışanlar ve çalışan aileleriyle birlikte belli bir nüfus kitlesi, kentin ticaret hayatında önemli bir güç oluşturmasında rol oynamaktadır. Dolayısıyla kentin ticari dinamizmini Karadeniz Teknik Üniversitesinden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Üniversitelerin bulunduğu kentlerde üniversite hayatı ile milli hayat daha iyi şekilde karışmakta, birleşik bir durum meydana getirmektedir. Bu suretle üniversiteler, ülkelerdeki milli hayatı daha artan bir şekilde etkile-

¹⁸ www.yok.gov.tr

mekte ve her ülkede gittikçe daha çok demokratik hayat nüfuz etmektedir¹⁹. Karadeniz Teknik Üniversitesi, kentte, geliştirici bir güç olarak rol oynamıştır. Nitekim üniversite, eğitim-öğretim hizmetleri yanında kente ve kentin çevresine yönelik olarak gerçekleştirilen uygulamalarla ilgilidir. Başlıca inceleme ve araştırma konuları arasında, kente ve çevresine ait sorunların tespiti ve çözümünü yeralmaktadır. Bu hizmetler, akademik düzeyde ele alınmakta; böylece bölge toplumunun hayat düzeyini yükseltmeye gayret edilmektedir. Bu suretle üniversite bulunduğu çevreye planlama, araştırma ve geliştirme adına büyük oranda katkı sağlamış ve işlevsel etkinlik alanını genişletmiştir.

Dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi ülkemizde de üniversite işlevi milli sınırların ötesine geçmiştir. Bazı üniversitelerde çeşitli üniversitelerden öğretim üyesi ve öğrenci mübadelesi yapılmaktadır. Aynı bilim dalındaki dersler her üniversitede takip edilmekte, nakillerin muadeleti tasdik edilmekte ve bu suretle üniversiteler gittikçe daha fazla uluslararası hüviyet kazanmaktadır²⁰. Bununla ilgili olarak Avrupa Birliği'yle uyumluluk ve bütünleşme çerçevesinde isteyen öğrencilerin eğitimlerinin bir kısmını Avrupa Birliği üyesi bir ülkede tamamlayabilmesi için Socrates, Erasmus, Leonardo da Vinci ve Gençlik gibi öğrenci ve öğretim elemanı değişim programları yer almaktadır. Böylece üniversite işlevi medeniyet derecesine bağlı kalarak gelişmekte ve çeşitli alanlarda modern bir çalışma tarzı hakim olmaya başlamaktadır²¹.

Bütün bu anlatılanların ışığında Trabzon'un ve ülkemizin yakın geçmişinde böylesine özel bir yeri olan Karadeniz Teknik Üniversitesinin dikkat çekici önemli bir özelliği de kuruluşundan itibaren işlevsel etkinliğinin profesyonel bir şekilde; kentsel, bölgesel ve ulusal ölçekte kattığı değerlerin çok kısa bir süreç içinde ve hızlı bir şekilde gerçekleştiğidir.

Karadeniz Teknik üniversitesi, 20 Mayıs 1955 tarih ve 6594 sayılı kanunla kurulmuş olan ülkemizin en eski dördüncü üniversitesidir. Üniversite eğitim ve öğretime 2 Aralık 1963 tarihinde Esentepe mahallesindeki Trabzon Atatürk İlköğretim Okulunun ilkokul binasında başlamış ve 1966 yılında üniversite bugünkü merkez yerleşkesine taşınmıştır. 1981 yılından itibaren sürekli büyüyen üniversitede yeni fakülte ve bölümler açılmıştır.

Bugün Trabzon merkez olmak üzere; Ordu'dan Artvin'e kadar Karadeniz kıyısı boyunca oldukça geniş bir alana yayılmış eğitim-öğretim ve

¹⁹ Göney, *a.g.e.*, sf. 229.

²⁰ Göney, *a.g.e.*, sf. 230.

²¹ Göney, *a.g.e.*, sf. 230.

bilimsel hizmetleriyle ülkemizin büyük ve önemli bir üniversitesi haline gelmiştir

Kuruluş tarihinden itibaren 50 yıl, bugünkü yerleşkesinde faaliyete başlamasından ise, tam 39 yıl geçmiştir. Bir ilkokul binasında başlayan üniversite eğitim ve öğretim faaliyetleri, bugün Trabzon gibi bir kentin içinde, adeta başlı başına bir kent görünümüne sahip olmuş, bundan daha ziyade çevreye vermiş olduğu yükseköğretim hizmeti dolayısıyla adına yakışır, adıyla bağdaşır derecede bir üniversite olmuştur.

Bugün Karadeniz Teknik Üniversitesi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında gerçekleştirmiş olduğu bilimsel yayınlar ve araştırmalar ile ulusal ve uluslar arası düzeyde akademik kongre, konferans, sempozyum vs. gibi düzenlemeler ve daha bir çok ilmi faaliyetlerle gerçekten de başta Trabzon kentine olmak üzere milli hatta milletlerarası katkı sağlamak suretiyle önemli bir yere gelmiştir. Karadeniz Teknik Üniversitesi bu faaliyetlerle Trabzon kentinin bir üniversite kenti olarak anılmasında büyük bir katkı sağlamıştır.

Bir *liman* ve *üniversite* kenti olarak Trabzon'un, geçmişi çok eski tarihlere dayanan, oldukça geniş bir hinterlanda sahip olması nedeniyle bir liman kenti olarak gelişmiş ve şekillendiği söylenebilir. Trabzon limanı, kentin tarihi boyunca, başta ekonomik olmak üzere, siyasi, askeri, sosyal ve kültürel açıdan etkili olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde Trabzon limanının bu özelliğini (zaman zaman önemi azalsa da), günümüze dek devam ettirdiği ve gelecekte de bu yönde gelişeceği açıkça görülmektedir.

Bunun yanısıra kentin yakın geçmişinde ön plana çıkmış olan Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin şehre farklı ve artı bir değer sağladığı, verilen yükseköğretim hizmetleriyle Trabzon'a bir *liman kenti* olma yanında ayrıca bir *üniversite kenti* hüviyetini kazandırdığı anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

In urban researches, one of the principles which forms the basic peculiarities of accommodations is to introduce urban functions. The term urban function can be described as functions and activities which make sufficient use of sources for the continuation of the city. Port function as a special function has an important role in the development of urban places. The universities which are known as important criteria in terms of cultural activities get along and identify with cities, and contribute their developments. In this study we will try to focus on the special functions of the city of Trabzon like the port function and educational functions.

Key words: Urban Functions, Port, University, Trabzon, Historical Geography.